

Shqipëria 1878-1928 Roli I Elites Politike (Arnavutluk 1879-1928, Politik Liderlerin Rolü)

Xhafer Sadiku

Tirane, Pika pa sipërfaqe, 2019, 471 Sayfa, ISBN: 978-9928-185-79-2

Alketa GJONI*

Xhafer Sadik'ın değerlendirilecek olan “Arnavutluk 1879-1928, Politik Liderlerin Rolü” adlı eseri sunuş, on iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Yazar, çalışmanın amacını sunuş kısmında “*Arnavut tarihindeki önemli olaylarda (Prizren Ligesi, Arnavutluk'un bağımsızlığı, devletin kurulması gibi) rol alan tarihsel figürleri, ait oldukları toplumsal sınıf, parti veya inandıkları ideolojiye göre değil, onları vatan ile olan ilişkilerine göre değerlendirmeyi hedeflediğini*” belirtmiştir. Bu değerlendirmeyi yaparken, 1960 yılında Arnavutluk Araştırma Enstitüsü tarafından iki cilt halinde yayımlanan *Arnavut Tarihi* kitaplarını referans olarak kullanmaktan sakınmıştır. Zira yazara göre bu tür çalışmalar, komünizm rejimi gözetiminde yazılıp tarihsel figürleri siyah-beyaz, iyi –kötü, dost-düşman veya vatansever – hain olarak sınıflandırdığı için tarihin gerçeklerini yansıtmamaktadır. Hatta Sadik'e göre komünizm rejiminden sonra da *Arnavut Tarihi*, aynı tarihsel görüşleri muhafaza etmeye devam etmiştir. Özellikle üç konuda ki bunların birincisi, tarihsel süreçte Arnavut Müslümanların özellikle ilahiyatçıların rolünün küçümsenmesidir. Bu görüşe göre mezkûr kesim Arnavut dilinin latin harfleriyle yazılmasını yavaşlatmışlardır. İkincisi, Arnavut Devleti'nin kurulması esnasında bey ve ağaların rolünün olumsuz olarak yansıtılmasıdır. Üçüncüsü, Arnavut Devleti kurulduktan sonra özellikle Prens Vidi'ye yapılan isyan, Orta Arnavutluk'un halkını engel rölü olarak göstermektedir. Değerlendirdiğimiz kitapta ise yazar, komünizm rejiminden sonra Arnavutluk Devlet Arşivi'nde ortaya çıkan

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde Doktora Öğrencisi

yeni evrakları kullanmaya özen gösterdiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Arnavut ve yabancı basının (özellikle İtalya'nın), konsül raporları (İtalya, Avusturya'nın), az ve dikkatlice zamanın prötagönislerinin hikayelerini kullanarak farklı ve gerçek bir görüş ve olay tarihi ortaya çıkardığını iddia etmiştir. (s.7-12)

Yazar, “Rumeli'nin Etnik Fonu'ndaki Arnavutlar” başlığı altındaki *birinci bölümde*, XV. yüzyılda Osmanlı egemenliği altına giren, bir asır içinde İslam'ı tamamen kucaklayan, beş vilayette (Kosova, Manastır, İşkodra, Yanya, Selanik) yaşayan, önemli politik, askeri, idari görevlerde bulunan Arnavutların, Rumeli'deki diğer milletlere göre Osmanlı'ya en çok sadık kalan millet olduğu tespitinde bulunmuştur. Bunun nedeni ise yazarın atıfta bulunduğu Vaso Paşa'nın “Arnavutluk ve Arnavutlar Gerçeği Üzerine” adlı eserinde şöyle açıklanmıştır:

“Yunan, Bulgar ve Sırların arasında Müslüman kimseler azdı ve bu halkların ve çoğu hristiyandı. Müslümanlar Türk egemenliği ile beraberdi zira aynı din paylaşıyorlardı. Hristiyan olan çoğunluk ise Türk Devlet ile savaş halindeydi zira onun egemenliğinden kurtulmak istiyorlardı. Bu tutumun tam tersi Arnavutluk'ta gerçekleşti. Halkın çoğu müslümandı ve hristiyan olanlara dahi ayrıcalık tanınıyordu ve bir şekilde müslümanlarla beraberlerdi zira kanı ve dilleri aynı idi.”

Bölümün devamında yazar Osmanlı İmparatorluğu Rusya ile savaşı kaybettiğinde, “Balkan, Balkan ülkelerininindir.” sloganı altında Rumeli'deki milletler tarafından başlatılan (Yunanların “Mega İdea”; Sırların “Naçertania”; Bulgarların “Ya Reform Ya Devrim”) milliyetçi hareketlerin içeriğini ele almıştır. Fakat bu dönemde sahneye çıkan Arnavut Hareketi'nin bu projelerin karşısında durduğu yazar tarafından ifade edilmiştir. Hatta Arnavut İslahat Komitesi'nin o zamanın Osmanlı Hükümeti'ne karşı durdukları da vurgulanmıştır. İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya delegasyonu tarafından Hristiyan ve Müslüman Arnavut halkı adına büyük vezire bir bildiri gönderildiğine, Türk hükümetinin yanlış politikası sebebiyle Arnavut Hristiyanlarının evraklarda Bulgar, Yunan ve Sırp olarak kaydedildiklerine ki gerçekte böyle olmadıklarına ve topraklarına sahip çıkılacağına dair bilgilere bu bölümde yer verilmiştir.

“Biz (Arnavut Komitesi'nin üyesi olarak) sizden daha az endişeli değiliz; biz görüyoruz ki Rumeli çok büyük bir tehlike tarafından tehdit ediliyor, bu nedenle, eğer Türkiye bizi kurtarma durumunda değilse bizim Türklerle beraber buralardan kovulmamıza engel olamıyorsa biz bütün gücümüzle Arnavutluk bağımsızlığı için savaşaçağız.” (s. 13 – 46)

Sadık, “Büyük Güçlerin Vizyonu ve Çıkarları” başlığı altında *ikinci bölümde* Orient Krizi ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine yapılan baskıları anlatılmıştır. Büyük Devletler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması, Rusya'nın memnuniyetsizliğine sebep olmuştur zira bu antlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer Avrupa devletleriyle eşit olduğunun bir göstergesiydi. Fakat 1876 yılında darbe gerçekleştirilerek Osmanlı padişahı Abdülaziz tahttan indirildi. Yerine Sultan V. Murad'ın geçmesi ve ilk defa Jön Türklerin gelmesi Rusya tarafından bir fırsat olarak görülmüş ve Büyük Devletler'e Osmanlı'ya karşı radikal reformların uygulanmasını teklif edilmiştir. Fakat İngiltere'nin başbakanı Dizrael, savaşa gitmemek gayesiyle Rusya ve diğer Avrupa ülkelerine Sırların hırslarını durdurmak konusunda çağrıda bulunmuştur. 3 Temmuz 1876 tarihinde Sırlar ve Karadağlılar Osmalı İmparatorluğu'na savaş ilan etmiştir. Sırlar, savaşı kaybetmeleri durumunda Rusya ve Büyük Devletler tarafından desteklenecekti, kazanmaları durumunda ise Osmanlı'nın Avrupa kısmında Bulgarya ve Thesalia gibi başka özerk devletlerin ortaya çıkması, Yunanistan'ın genişletilmesi, Rusya'ya bu topraklarda “doğal” sınırlarını tanıtılması, Bosna'nın Avusturya'nın eline geçirilmesi sağlanacaktı. Bu olayların yönü, 31 Ağustos 1876 tarihinde Abdulhamid'in

gelmesiyle değişti. Bu noktada yazarın sorduğu soru çok önemlidir. Zira artık Rusya ve Büyük Devletler, hangi gerekçeyle Hristiyanların haklarını savunuyoruz diye Osmanlı'ya karışabileceklerdi? Çünkü Abdülhamid gerçekteştirdiği reformlarla bu hakları sağlamayı mümkün kılmıştır ve Hristiyan halkın güvenini kazanmıştır. Fakat Osmanlı Rusya savaşının sonlarında 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Buna göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya tam bağımsızlık kazanacak; söz konusu Arnavutluk topraklarının birçoğu Sırbistan, Karadağ ve Bulgarya arasında paylaşılacaktı. Sultan Abdülhamid'in topraklarını komşu ülkelere vermeyeceğine dair Arnavutlara bir söz vermediği fakat Büyük Devletler'in baskısıyla vermek zorunda kaldığı yazar tarafından açıklanmıştır. Büyük Devletler Arnavutluk üzerinde ve Balkanlarda kendi çıkarlarına göre davranmaya ve hakimiyet kurmaya çalışırken Osmanlı İmparatorluğu Makedonya'da kriz başladığında er yada geç Arnavutluk'un onlardan ayrılacağını biliyordu. Bu yüzden daha başta Sultan Abdülhamid'in desteğiyle Arnavut milliyetçiliği doğmuş ve buna göre hareket edilerek Abdül Fraşeri önderliğinde İstanbul'da "Arnavut Halkının Hukukunu Koruma Derneği" ve Prizren'de İlyaz Paşe Dibra önderliğinde "Prizren Ligi" olmak üzere iki Arnavut ligi kurulmuştur. 13 Haziran 1878 tarihinde Prizren Ligi Berlin Kongresi'ndeki Büyük Devletler'e "*Biz nasıl Türk olmak istemiyorsak bizi Slav, Avusturyalı ve Yunan yapmak isteyen her kişiye bütün gücümüzle karşı koyacağız. Biz sadece Arnavut sayılmak istiyoruz*", şeklinde bir bildiri göndermiştir. (s.47-75)

Kitabın "Sultan'ın reformları ve Mürzteg Anlaşması" başlığı altındaki *üçüncü bölümde* ilk olarak Arnavut liderlerin yapılacak olan yeni devlet reformları hususunda Sultan Abdülhamid'e sundukları öneriler ele alınmıştır. Bunlardan biri şemseddin Sami'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgesel, idari, hukuki ve eğitim alanlarında yapılması gerekli olan reformlara dair önerilerini içeren projesidir ki bu önerilere Sultan tarafından önem verildiği yazar tarafından ifade edilmiştir. Bu bağlamda öneride bulunan Arnavut elitinden önemli bir isim de İsmail Kemal Bey Vlora'dır. İsmail Bey Tripoli'nin Genel Yöneticisi olarak Sultan'a bir mektup yazmış ve kendisine Osmanlı İmparatorluğu'nun dış güçler ve kötü idare sebebiyle tehlikede olduğunu bununla birlikte anayasanın yürüluğe konmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Surya Bey Vlora ise Arnavut vilayetlerinin durumunun kötüye gittiğini, yabancıların (Avusturya ve İtalya) propaganda yaparak Arnavutları dini açıdan ayırmaya, Müslüman ve Hristiyan Arnavutlar arasında düşmanlık yaratmaya çalıştıklarını Sultan'a yazarak bildirmiştir. Çözüm olarak İlbasan, Dıraç ve Görice'de görevli valilerin azledilmesini ve onların yerine doğrudan Osmanlı hükümeti tarafından ve hükümetin politikasını takip edecek, yabancı propagandalara engel olacak valiler tayin edilmesini önermiştir. Sultan ise 1902 yılında Osmanlı'nın Avrupa vilayetlerindeki bütün etnik ve dini gruplar için iç ve barış sağlanmasına yönelik yeni reformlar başlatmış ve bunların gerçekteşmesi için Hüseyin Hilmi Paşa'yı görevlendirmiştir. Bölümün devamında bu reformların içinde Arnavutluk meselesi dair olduğu için karşı çıkıp 1903 yılında Mürzteg anlaşmasında Viyena ve Peterburg Üsküp, Manastır ve Selanik Vilayetlerine özel reformları yapılmasına bölgesel idari birimlerinin etnik gruplarına göre değişmesini istediklerini bilgilendirmiştir.

Bahsi geçen bu reformların gerçekteştirileceği vilayetlerde farklı etnik gruplar arasında kanlı çatışmalar olduğu ve nüfus kayıtlarında kasıtlı değişimler yapıldığı vurgulanmıştır. Bu reformlar, Arnavutları bölgesel

ve dinî açıdan ayırması sebebiyle İstanbul'daki Arnavut elitinin tepki gösterdiği ve yeni tayin edilen büyük vezir Avlonyalı Ferid Paşa'nın, Sultan Abdülhamid'in desteğiyle Arnavutlara yapılan zulme son verdiği açıklanmıştır. Hatta Sultan'ın, İmparatorluk Gardasının yardımıyla, ki bunların çoğunu Arnavutlar oluşturuyordu, Avusturya ve Rusya'nın, Makedonya'da yapmak istediği reformlara da son verdiğini belirtmiştir yazar. Jön Türkler'in de Avusturya ve Rusya'nın gerçekleştirmek istediği reformlara karşı olduğunu ifade etmiştir. Anayasa yürürlüğe koyulduğunda ve Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan etnik ve dinî grupların hukukî olarak eşit oldukları ilan edildiğinde dış güçlerin kendi elçilerini Osmanlı topraklarından çektikleri bilgisi verilmiştir. (s. 77 – 95)

“Okul Ağları ve Siyasal İşlevleri” başlıklı *dördüncü bölümde* Tanzimat Reformları'nın ilan edilmesiyle Osmanlı İmparatorluğunda laik okulların açılmasına izin verildiği ve Rumeli'deki farklı etnik gruplar tarafından yeni açılan okulların sadece eğitim amaçlı olmadıkları daha çok siyasal işlevlere sahip oldukları yazar tarafından ortaya konmuştur. Yazar okulların ve öğrencilerin sayısının etnik rekabeti güçlendirdiğini, ki en fazla rekabet Yunan ve Bulgarların arasında olmuştur, ve Yunanların bu noktada üstün olduklarını ileri sürmüştür. Bu durum, Bulgarlar'ın Rusya tarafından desteklenmesiyle denge kazanmıştır. Arnavut liderleri ise Müslüman, Hristiyan ve Ortodoks ayrımı yapmadan kendi bölgelerinde yayılan yabancı okulların, Arnavutların uluslaştırılmasına engel olacağına ve kendi kimliğini koruyabilmek için tek imkanın Arnavut alfabesi ve kendi okullarını kurmak olduğunu belirtmiştir. Böylelikle Arnavut liderlerinin işe koyulduklarına 1845'te Naum Vekilharci'nin ilk Arnavut alfabesini geliştirdiğine, 1879'da “Arnavut Harfleri Topluluğu'nun kurulduğuna ve İstanbul'da Şemseddin Sami, Paško Vasa ve Yani Vreto tarafından Arnavut alfabesi ve harflerini öğreten ilk Arnavutça kitabı çıkardıklarına dair bilgi vermiştir. Arnavut liderleri (Naum Vekilharci, Nikolla Naço) bu çalışmaları yaparken, Arnavutların Türklerin dostu olduklarını ve Osmanlı'ya devamlı olarak yardım ettiklerini hatırlatarak Osmanlı Hükümeti'nden Arnavut dilinin kullanılması, Arnavut okullarının açılması, Arnavut topraklarındaki okul ve kiliselerde Yunancanın yasaklanması ve bunun yerine dersleri Arnavutça üzerinden takip etmeleri hususunda izin ve destek beklediklerini belirtmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin ilk başta bu istekleri desteklemesine rağmen Sultan Abdülhamid'in sekreteri Nusret Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin kiliselerin işlerine karışma yetkisi olmadığını ve İstanbul patrikhanesindekilerle görüşülmesini önerdiği -ki İstanbul Patrikhanesi'nden bu konuda her defasında olumsuz cevap geldiği- ortaya konmuştur. Bir tarafta Osmanlı Hükümeti tarafından 1883 yılında “Drita” gazatesi çıkarılmasına, 1887 yılında Naim Fraşwrin müdahalesiyle Pandeli Sotiri'nin adına ilk Arnavut okulu açılmasına ve benzer çalışmalara izin ve destek verilirken diğer bir tarafta 1903 yılında Makedonya'da uygulanan Avusturya-Rusya projesinin Osmanlı Hükümeti kararlarına müdahale ederek Arnavut okullarının üç vilayette kapatılmasını ve önemli Arnavut liderlerin (Petro Nini Luarasi, Nuçi Naçi, Hasan Bey Vrioni, Nüzhet Bey Vrioni, İslam Bey Kılçüra) Arnavutçuluk propagandası yapmalarından dolayı hapis tutulmalarını sağladıkları tespit edilmiştir.

Arnavut liderleri dış sorunları çözmeye çalışırken Arnavut alfabesi (Şemsedin Sami) ya da Latin alfabesinden (Faik Koca) hangisinin kullanılacağı hususunda tartışmaların olduğuna, 1908'de Osmanlı Hükümeti'nin yardımıyla Manastır Kongresi'nin kurulduğuna ve bu kongre doğrultusunda İstanbul'da çıkarılan Arnavut

alfabesi (Sami) ve Latin alfabesinin isteğe göre kullanılmasına izin verildiği açıklanmıştır. Bu kongrenin ardından Arnavut dilinin yayılması açısından güzel çalışmaların başlatıldığı fakat bu çalışmaların komşu devletlerin politikalarına ters düştüğü ve 1920 yılında Arnavut Dili Kongresi kurulana kadar devamlı olarak bu gelişmelere nasıl engel olmaya çalıştıkları yazar tarafından incelenmiştir. (s. 97 – 121)

Sadık, “Siyasi Elit ile Yerel Cemaat Arasında”, başlıklı *beşinci bölümde*, Jön Türk rejimine karşı Arnavutların düşünce ve eylem olarak ikiye bölünmesini, komşu devletlerin ve dış güçlerin Arnavutluk planlarını ve bunlara karşı olarak Arnavut liderlerin tutum ve hareketlerini ele almıştır. Yazar, Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra Arnavutların ayrıcalıklarının sona ermesi sebebiyle yerel cemaatin Jön Türk rejimine karşı Abdülhamid’i tahta döndürmek için ayaklanmalara başvurduğuna, yeni rejimin de buna karşılık aldıkları tedbirlere (Cevit Paşa liderliğinde ayaklanma bastırılmıştır, Arnavutça gazeteler kapatılmıştır, Arnavutların elinden silahlarının alınması emredilmiştir) değinmiştir. Avusturya, Almanya ve İtalya, Osmanlı Hükümeti’nin aldığı bu tedbirlere karşı olduklarını bildirmiştir. Arnavut liderler ise bir yandan Osmanlı Hükümeti’nin Arnavutlara karşı olan tavırlarını eleştirirken (Bunlardan biri İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin önemli üyelerinden biri ve Abdülhamid’e tahttan indirildiğini bildiren kişi olan Esat Paşa Toptani, cemiyetten ayrılıp kendisini Arnavut ulusal yoluna adamıştır.) diğer yandan yerel cemaati, ayaklanmalarla çözüm aramaları hususunda uyarmaya çalıştıkları, bu yolun onları Türk düşmanı olarak gösterdiği ve düşman komşu devletlerin çıkarlarına yardımcı olacağı konusunda bilinçlendirmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Yazar, Arnavut lideri İsmail Kemal Bey Vlora’nın Arnavutların Osmanlı Hükümeti’nden ayrılmayı istemediklerine, kanun yaptırımı, anayasal olarak garanti edilen özgürlük ve idari-ekonomik reformlar gibi isteklerinin yasal olduğuna ve bunlar yerine getirilmediği takdirde Arnavutların kendilerini savunacağına dair ifadelerine yer vermiştir. Osmanlı Hükümeti Kemal Bey’in ifadelerini göz önünde bulundurup Arnavutların isteklerini yerine getirmiş ve ayaklanmalara katılanlar için af çıkarmıştır. Osmanlı’nın Arnavutlara karşı “zayıf” duruma düşmesi, dört vilayeti birleştirilebileceği korkusuyla Yunan, Sırp, Bulgar ve Karadağlıların Arnavutlar çıkarlarına karşı Avusturya engel olmaya çalıştığı halde bir ittifak kurduklarını, Arnavut topraklarını kendi aralarında ayırmaya ve Osmanlı Hükümeti’ne karşı savaş başlattıkları analiz edilmiştir. Bu noktada vakit kaybetmeden Osmanlı Hükümeti’nin kendilerine “kızacağı” gerçeğine rağmen komşu devletlerden korunmanın başka bir yolu olmadığı gerekçesiyle ve Osmanlı Hükümeti’nin kendilerine yardım etmesi dileğiyle 28 Kasım 1912 tarihinde Arnavutların bağımsızlığını ilan ettiği ortaya konmuştur. Aslında Türk garnizonları ve Arnavutların özellikle Yanya ve İşkodra’da Arnavut topraklarını birlikte korudukları tespit edilmiştir. (s.123 – 158)

Yazar “Dini Şovenizmin Dehşeti Altında” başlığıyla *altıncı bölümde*, Balkan savaşı sırasında Müslüman oldukları için Arnavutlara yapılan zulmü ele almıştır. Arnavut topraklarındaki zulmün haçlı seferine dönüştürüldüğünü, ev ve köylerin yıkıldığını, adam, kadın ve çocukların kesildiğini, kalanların sürüldüğünü veya asimile olabilecek şekilde zorla din değiştirilmelerinin istendiğini ve tüm bunların İtalyan gazetesi “Daily Cronicle” ve “Messaggero”, Fransız gazetesi “Humanite”, Danimarka gazetesi “Riget” Arnavut “Populli” “Dielli” ve “Kombi” gibi o zamanın basınında, yabancı yazarların gözlemlerinde, Leo

Freundilch'in, "Il Gologota dell' Albania", Edith Durham'ın "İşkodra Savaşı", Joseph Swire'ın "Arnavutluk, Bir Kraliyetin Kalkışı" Eugeno Vaina'nın, "Arnavut Milliyetçiliği" "La Nazione Albanese" isimli kitaplarında yayımlandığı, yazar tarafından bu bölümde dile getirilmiştir. Arnavut liderlerinin (Pater Antin Arapi, Gasper Merturi, Mihal Turtulli), Arnavutluk için din ayrımı yapmadan kan kardeşi olarak ayakta kalmaları ve vatani korumayı çalışmak için çağrıda buldukları bildirilmiştir. Balkan Savaşı sırasında 100.000 Arnavut askerinin hayatını kaybettiği ve Prens Widi zamanında Güney Arnavutluk'ta 50.000 kişinin Yunan zulmü altından hayatını kaybettiği ve buna karşı olarak İngiliz Lordu Lamington, İngiltere Parlamentosu milletvekili Aurbrey Herbert, İngiliz yazar ve sanatçı Edith Durham Atina'da bulunan ABD eski bakanı George Fred Williams, Fransız gazeteci Antoni Arnus ve Arnavut papazları Fan Noli ve Naum V. Çere'nin, Avrupa'nın sessizliğini kınadıkları vurgulanmıştır. (s. 159 – 192)

Yazar, "İşkodra'nın Savunması İçin Savaş" başlığı altında *yedinci bölümde*, Karadağ'a karşı yedi ay boyunca süren İşkodra savunmasının nasıl gerçekleştiğini, Büyük Devletlerin tepki ve kararlarını ve Arnavut liderlerin mücadelesini ele almıştır. Karadağ lideri Avusturya'nın uyarımları ve Rusya'nın tavsiyelerini dinlemeyip İşkodra'nın alacağı konusunda kararlı olduğu anlatılmıştır. Eskiden İşkodra'da komutanlık ve valilik yapan Suriye'den gelen bir Arap olan Hasan Rıza Paşa'nın bu savaşa liderlik yaptığı ve Esat Paşa Toptani'nin onu 20.000 redif ile desteklediği bilgisi verilmiştir. Bu savaşta Arnavut olan ama Karadağ'ın yanında savaşan Hristiyan malisörlerin yanlış tarafta durdukları hususunda ikna edilmeyi çalışıldığı ve onların bunu ancak Karadağlıların kiliseler dâhil her yeri yakıp geçtiklerini gördüklerinde Karadağ'a yardım ettikleri için pişmanlık duymaya başladıkları anlatılmıştır. İşkodra'nın mücadelesi devam ederken diğer yanda da Büyük Devletlerin diplomatik bir çözüm bulmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Yazar, bu sırada Hasan Rıza Paşa öldürüldüğünü (data e vrasjes) ve kimin tarafından öldürüldüğünün bilinmediğini ifade etmiştir. Yazar Eugenia Vaina bu Türk generale bir gün resmi anma töreni yapılması gerektiği tavsiyesinde bulunmuş ve geç de olsa 24 şubat 2007'de İşkodra şehrinde bu general şerefine bir anma töreni yapılmıştır. Savaşı onun yerine çok zor şartlarda, aşırı derecede bir açlık içinde (Öyle ki askerler ölmüş at etleri, halk ise ağaçların yapraklarıyla beslenmiştir.) üç ay daha Esat Paşa'nın sürdürdüğü ve Büyük Devletler'in İşkodra'nın Arnavutluk'a kalacağı kararını açıklamasıyla Esat Paşa'nın 22 Nisan 1913 tarihinde şehri teslim ettiği açıklanmıştır. Yazar bu hareketi İşkodra için savaşan Karadağlıların egosunun okşanması ve Nikolla'nın prestijini kaybetmemesi için yaptığı şeklinde yorumlamıştır. Ertesi gün Büyük Devletler'in Karadağlıların şehri terk etmelerini istediklerini, ancak 6 Mayıs 1913 tarihinde Karadağlıların tamamen şehirden çekildiğini ve onların yerine uluslararası askerler geldiği bildirilmiştir.

İşkodra şehri için ölesiye savaşan ve onu korumaya çalışan Türk askeri için zamanın yabancı gözetmen yazarlarının onların aç olmalarına rağmen bir tane ekmeğe bile çalmadıkları, üşümelerine rağmen Hristiyan evlerinden bir ağaç kesmediklerine dair ifadeleri yazar tarafından ortaya konmuştur. Yazar eserinde, Türk askerinin disiplin ve ahlâkî gücüne şaşırarak yazar Magrin şu sözlerine yer vermiştir: "*Balkan yarımadasından Türklerin tahliyesiyle, Avrupa'dan ayrılmak olabilir mi? En iyi insanlar...!*" (s. 195 – 219)

Sadık, "Esat Toptani, Avrupalı Bir Prensın Garsonu Olmam" başlıklı *sekizinci bölümde*, Arnavutluk'un Büyük Devletler'in çizdiği sınırlar içinde kim tarafından yönetileceği konusunda ele almıştır. Esat Paşa

Toptani'nin, Arnavut liderlerin Avrupa'nın iç meselelerine karışmamaları, Arnavutların kader ve yönetimine kendilerinin karar vermesi ve Arnavutluk'un Arnavut kral veya yöneticiler tarafından yönetilmesi fikrinde olduğunu açıklamıştır. Çalışmada Esat Paşa'nın yabancı bir yazarla yaptığı röportaja yer verilmiştir. Bu röportajda Esat Paşa kendisini bir Türk generali olarak gördüğünü belirtmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun rızası olmadan Arnavutluk'un kralı olmayı isteyip istemediğini açıklayamayacağını ifade etmiştir. İsmail Bey Vlora'nın yönetiminin de milletin istek ve ihtiyaçlarına karşı oldukça zayıf olduğu ortaya konmuştur. Esat Paşa Toptani'nin İçişleri Bakanı olarak otoritesini yükselttiği fakat kendisine karşı entrikalar kurulduğunu gördüğü için hükümeti terk ettiği açıklanmıştır. Kolonel Thomson'un teklifiyle Fransa ve Avusturya elçilerinin İsmail Kemal Bey Vlora'nın ve hükümetin istifasını istemesinden iki gün sonra hükümetin geri çekildiği ve İsmail Bey'in İtalya'ya gittiği bilgileri sunulmuştur. Bu sırada 29 Temmuz 1913 tarihinde Londra Konferansı kararıyla Arnavutluk'un Büyük Devletler'in kontrol altına girdiği, yönetim için Avrupalı bir prensin seçildiği, Esat Paşa'nın daha önceleri Avrupalı bir prensin garsonu olmam demesini rağmen Arnavutluk'taki anarşinin son bulması için yeni gelen prence destek vereceğine açıklanmasına dair bilgilere bu çalışmada yer verilmiştir. (s. 221 – 246)

Yazar, “Devlet Teşkilatı için Çabalar”, başlığı altındaki *dokuzuncu bölümde*, Büyük Devletlerin gönderdikleri prens yoluyla Arnavutluk'ta bir devlet teşkilatı kurmaya çalıştıklarını açıklamıştır. Bu sırada İtalya ve Avusturya'nın Türkiye'den, Arnavutluk'un kendi egemenliği altında kalmasını istemediğine dair resmi bir açıklama yapmasını istedikleri fakat başbakan Mahmut Şevket Paşa'nın hemfikir olmasına rağmen Müslüman halkın duygularını göz önünde bulundurarak resmi bir açıklama yapma yolunda olmadığı yönündeki söylemlere yer verilmiştir. Arnavut liderlerin Müslüman veya Avrupalı bir prens istemedikleri yönündeki açıklamalarına rağmen Arnavutluk'un yeni yöneticisinin Alman Wilhem Widi olduğu bilgisi verilmiştir. Prens geldikten sonra Arnavut liderlerin (İsmail Kemal Bey Vlora, Esat Paşa Toptani ve Prenek Bibe Doda) onun hizmetine verildiği yazar tarafından açıklanmıştır. İzzet Paşa'nın yeni gelen prence Müslüman halka karşı davranışlarında dikkat etmesi gerektiği yoksa çoğunluk oldukları için hükümetin devrilmesinin mümkün olabileceğine dair uyarılarda bulunduğu ortaya konmuştur. Yazar, Prens Widi'nin yönetime gelmesiyle birlikte Arnavutluk'u Avrupa'yı beğendirmek derdiyle Müslüman halka baskı uygulanmaya başlatıldığı, Ortodoks halkın dışlandığı ve Hristiyan nüfusa ayrıcalıklar verildiğinin görülmesiyle Prens Widi'ye karşı toplumun isyanda bulunduğu ve Prens Widi'nin kendisine eşlik edilmeksizin Arnavutluk'tan kovulduğu tespitinde bulunmuştur. (s. 247 – 313)

Çalışmanın, “Roma ile Viyana Arasında” başlıklı *onuncu bölümünde*, yazar İtalya ile Avusturya arasında Balkanlarda yeni kurulan veya kurulmaya çalışılan ülkelerin etkilerini uzatma konusundaki rekabetlerinin Arnavut topraklarının üzerinde ortaya çıktığını anlatmıştır. Bu yönde İtilaf Devletleri başarılı olmak için Arnavutluk'un onların tarafında veya en azından tarafsız olmasını istemişlerdir. Bu tarafsızlık ve dengenin, etkisi ve desteği çok olduğu için sadece Esat Paşa tarafından gerçekleştirilebileceği düşünülüyordu. Esat Paşa'nın gelişi Sırp'lara karşı Avusturya ve Jön Türklerin yaptığı propaganda sebebiyle Fransa tarafından da desteklenmiştir. Esat Paşa Arnavutluk'un geçici hükümetinden izin aldıktan sonra Arnavutluk'un başına yeni bir yönetici gelene kadar kalacağını Büyük Devletler'e bildirmiştir. Avusturya-Macaristan'ın temsilcisi Esat

Paşa'yı ziyaret ettiğinde kendisine para ve prestij vermek istemiş, Esat Paşa ise bunu reddetmiştir. Arnavutluk'a Müslüman bir prens getirilmesinin istenmesi fakat Esat Paşa'nın bunu reddetmesi üzerine entrikalar kurulmaya başlandı. Türkiye'nin Avusturya ve Almanya'nın tarafında savaşa girmesiyle Türkiye-Avusturya'nın Müslümanları kışkırtmaya yönelik propagandası yoğunlaşmıştır. Arnavutluk'un güney kısmında Yunanlarla savaşılırken Esat Paşa'ya karşı ayaklanma olmuş ve Kamil Hacı'nın önderliğinde Esat Paşa'nın evi topa tutulup yıkılmıştır. Ayaklanma büyümüş. Esat Paşa izole edilmiş ve bu sırada İtalya tarafından desteklenmiştir. Bu arada Bulgar-Avusturya-Alman ordusu Sırpıları üç yönden işgal etmiştir. Sırpıların Arnavutluk'un yüksek dağlarının üzerinden geçmesi tek yönlü idi ve Esat Paşa onlara izin verdi. Sırpıların Kralı Pyeter bu iyiliğine karşı Esat Paşa'yı ve Arnavut halkını hiç unutmayacağını açıklamıştır. Fakat yazarın eserinde belirtmediği husus şudur ki Esat Paşa bu hareketi sebebiyle Arnavut Resmi tarihi tarafından affedilmemiştir ve onun hain olarak görülmesinin sebeplerinden biri de budur. Bölümün devamında yazar 26 Nisan 1915 tarihinde imzalanen Londra Gizli Antlaşmasını anlatmıştır. Bu antlaşma Arnavutluk'u Fransa, İngiltere ve İtalya arasında ayırmıştır fakat Arnavutlar buna bütün güçleriyle karşı çıkmışlardır. Bu sırada Arnavutlar Amerika'nın desteğini de istemişlerdir. Faik Konica başkan Wilson ile bizzat buluştuğunda Arnavutluk'un bağımsızlığının koruması konusunda çalışacağına dair kendisinden söz almıştır. Aynı zamanda Faik Konica Arnavutluk'un Türkiye'nin etkisinden de kurtarabileceği fikrini açıklamıştır. Esat Paşa Toptani'nin düşüncesine göre ise İtilaf Devletleri ile ilişki kurulmalı ve yöneticinin kim olacağına kendileri karar vermelidir.

Xhaferi "Barış Konferansı (1919-1920) Efsane ile Gerçekler Arasında", başlıklı *on birinci bölümde*, Arnavut toprakları üzerindeki haksızlıkları ve ardından Arnavut liderlerin mücadeleye devam etmelerini anlatmıştır. Versay'da gerçekleştirilen Barış Antlaşması'nda Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan Arnavutluk toprakları üzerine yaptıkları projeleri sundular. Diğer taraftan Arnavut liderler kendi projelerini savunurken etnografik, tarihsel ve nüfus kriterlerini göz önünde bulundurdular. Aynı zamanda Esat Paşa sayesinde Arnavutlar İtilaf Devletleri'nin tarafını tuttıklarını savunmaya çalışıyorlardı. Esat Paşa Arnavutluk'un vekaletinin İtalya'ya verilmesine karşıydı ve 1913 yılının sınırlarına dönülmesini istedi. Bu argümanlar ikna ediciydi fakat yabancı basında Arnavutlar'ın kendi kendini yönetme konusunda yeteneklerinin olmadığı, aralarında bunu gerçekleştirecek entelektüel bulunmadığı, aynı zamanda Müslüman olmalarının özgürlüğe kavuşmaya engel olduğu iddiası atıldı.

Gjergj Fishta bu iddiaya karşı çıktı ki Arnavutların bu konudaki engelinin yeteneklerinde değil tamamen siyasal nedenlerde olduğunu açıkladı. Bir başka cevap Romanya'da okuyan 1176 Arnavut öğrenci tarafından gelmiştir. Bu öğrenciler Wilson'a yazdıkları bir mektupla Arnavutluk'un tamamen bağımsızlığını ve Amerikan protektoriyatı'na olmasını istediler. Esat Paşa ise Subay Stephen'den başkan Wilson'u Müslümanların bir engel teşkil etmedikleri hususunda doğru bilgilendirmesini rica etmiştir: "*Şahis görüşümden emin olabilirsiniz ki ben bir Müslüman olarak Arnavutluk'un ve Arnavutların mutlu ve özgür olmalarına engel olunmasına izin vermeyeceğim. Milletimizin kurtulmasına eğer İslâm dini engel olacaksa Arnavutlar isteyerek ve memnuniyetle eski dinlerine döneceklerdir, yani Hristiyanlığa.*"

Bir yıl süren buluşma ve tartışmalar sonunda konferansa katılan devletler tekrar Londra Gizli Antlaşması'nın kararlarına döndüler fakat bu sefer Wilson tarafından Arnavutlara zarar verecek kararlara karşı çıkıldı, İngiltere ve Fransa onu takip etti. Bölümün devamında yazar Arnavutluk'a bırakılan sınırlar içinde kurulan yeni Arnavut hükümetlerinin yaptıklarını ve yapacaklarını incelemiştir. Yazar, Avlonya hükümetini umut ve hayalkırıklığı; Prens Widi hükümetini, fonların kötüye kullanılması; Esat Paşa Topta'nın hükümetini şeffaflık ve yatırım; Dıraç hükümetini, hükümet içindeki çelişkiler ve insanlara karşı misillemeler şeklinde değerlendirmiştir. (s.363-408)

Çalışmanın, "Siyasi Elitin Eliminasyonu" başlıklı *on ikinci bölümünde*, Osmanlı İmparatorluğunda yetişmiş şahsiyetlerin yeni kurulan Arnavutluk Devleti'ndeki acı sonları açıklanmıştır. Bu şahsiyetlerin arasında en önemli olanlar, Arnavutluk hükümetinin başına geçme ihtimali yüksek olan İsmail Kemal, Esat Paşa Toptani ve Prek Bib Doda idi. Prens Widi başa geçtiğinde rütbesi alçak bir subay olduğu için yabancı basın onun figürünü yükseltmeye çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek için önemli yerli şahsiyetlerin itibarına saldırmaya ve onları politik alandan çıkarmaya çalıştı. İsmail Kemal Bey yaşlı olmasına rağmen yurt dışında olduğu zamanlarda da Arnavutların birliği konusunda çabalamıştır. İsmail Kemal Bey'in görüşleri Londra Gizli Antlaşması'nın hilafınaydı. Bu yüzden aniden İtalya'da öldü ve Avlonya'da defnedildi. (İsmail Kemal Bey'in zehirlendiği iddiası yaygındır). Mirdita'nın Prensi Prek Bib Doda, Osmanlı Devleti'nde görevlendirilmiş bir kişidir ve Arnavut Müslümanların katliamlarına karşı çıkmıştır fakat İtalya ile Fransa'nın arasındaki rekabetin kurbanı olmuştur ve öldürülmüştür, Lej şehrinde defnedilmiştir. Trajik olan bir başka son ise Abdyl Ypi'nindi. Öldürüleceğini bildiği halde Arnavutluk dışına çıkmamıştır ve Dıraç şehrine öldürülmüştür. Sonrasında İşkodra Savaşı'nda otorite kazanmış biri olan Esat Paşa'yı öldürmeye yönelik planlar yapılmıştır. Fakat İsmail Bey Arnavutlar arasında bir kardeş katline izin vermedi. Bunun hemen gerçekleşmesi mümkün olmayınca otoritesini azaltmaya çalıştılar. Paris Barış Konferansı çalışmaları sırasında Esat Paşa Wilson'dan Arnavutluk'un Amerikan hakimiyetine girmesini istemiştir. İtalya ve Fransa ise Esat Paşa'nın Arnavutluk'a dönmesini ve devletin başına geçmesini yasaklamıştır. Esat Paşa, Avni Rüstemi tarafından Pariste öldürüldü ve böylece Arnavutluk siyasetinde politik amaçlı kardeş katli yolu açıldı. Ardından Siri Bey Vlora, Feyzi Alizoti, İsmail Hak Libohova, Adem Gjinishi öldürülmüştür. Yazar Ahmet Zogu'nun suikaste uğradığını, Hasan Priştina'nın siyasal hayattan çekildiğini, beyler sınıfının eliminasyonuna çalışıldığını, 1 Aralık 1928 tarihinde Arnavutluk'un zor bir dönemden geçtiğini ve Ahmet Zogu'nun önderliğinde 234 maddeyle batı modeline göre krallık statüsüne geçildiğini izah etmiştir. (s. 409-456)

Yazar on ikinci bölümde *sonuç ve epilog* kısmına yer vererek kitabını bitirmiştir. Sonuç kısmında Arnavutluk Resmi tarihi kitabının aksine Arnavutluk Devleti'nin 1878-1928 yılları arasındaki süreçte Osmanlı Devleti'nde yetişmiş Arnavut liderleri tanıtılmıştır. Bu eserin verdiği bilgiler ışığında Arnavut liderlerinin özgürlük, bağımsızlık ve devlet için verdikleri mücadelelerinin takdir edilmemesi mümkün değildir. Eserde, ele alınan meselelere dair belgeler, diplomatik yazışmalar referanslar özellikle İtalyan ve Avusturyan'nın Arşivini kullanmıştır fakat T.C. Başbakanlık Arşivi'nden istifade edilseydi kuşkusuz bu eser daha da zenginleşecekti. Bu kitap sadece o dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile kurulacak yeni Arnavutluk Devleti arasında kurulan veya koparılan ilişkileri anlamaya değil günümüzde Türkiye ile Arnavutluk arasındaki

ilişkileri anlamaya da yardımcı olacaktır. Sadik'ın ideolojik düşüncelerden soyutlanmış olması bu eserin değerini ve esere duyulan güveni artırmaktadır. Bu tür çalışmaların Komünist ideolojinin etkilerini -ki bu etki resmi Arnavut tarihi kitaplarına aksetmiştir- gidereceğini umuyoruz. Eserin Türkçeye çevrilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu ile Arnavutluk arasında yaşanan tarihsel olayların anlaşılması ve daha çok okuyucuya ulaşması sağlanacak; bu olaylar esnasında Arnavutlar'ın Osmanlı'dan ayrılmak istemedikleri sadece tarihsel şartların baskısıyla bazen zor kararlar almak zorunda kaldıkları anlaşılacaktır. Böylece Osmanlı bize terk etti veya Arnavutlar bize ihanet ettiler şeklindeki iddialar bu eserin verdiği bilgiler doğrultusunda daha bilimsel akademik değerlendirmelerin yapılmasında yardımcı olacaktır. Ortada bir ihanetin olmadığı sadece karmaşık bir tarihi dönem olduğu ve Osmanlı ile Arnavutlar arasında “son nefese” kadar güçlü bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. (s.457-467)